

Psikiyatri Etiği ve Akıl Hastalarına Davranışa Tarihsel Bir Yaklaşım: Ondokuzuncu Yüzyıldan Bir Vaka Analizi

A Historical Approach to the Ethic in Psychiatry and Attitudes Towards Mentally Ill Patients: A Case Study from Nineteenth Century

Fatih ARTVINLİ^a

^aAtatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi AD, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Geliş Tarihi/Received: 24.08.2011
Kabul Tarihi/Accepted: 16.11.2011

Bu çalışma Türkiye Biyoetik Derneği VI. Tıp Etiği Kongresi: Biyoetikte Yeni Ufuklar (25-26 Kasım 2010, İstanbul)'da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Yazışma Adresi/Correspondence:
Fatih ARTVINLİ
Yıldız Teknik Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi AD,
İstanbul
TÜRKİYE/TURKEY
fatihartvinli@gmail.com

ÖZET Bu çalışma, tıp ve psikiyatri etiğinin temel ilkelerini, hasta hakları ve özellikle hastane çalışanlarının akıl hastalarına yönelik davranışlarını, tartışmayı amaç edinmektedir. 1891 yılında Toptaşı Bimarhanesi'nde bir süre kalan Ali Enver'in kaleme aldığı dilekçe, ana kaynağı teşkil etmektedir. Söz konusu dilekçe ve diğer arşiv materyalleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Konuyla ilgili kitap ve makalelerin taranmasıyla veriler genişletilmiştir. Yöntem olarak, önce vaka sunumu ardından analizi ele alınmıştır. Analiz, döneme ait diğer bilgi ve belgelerle doğrulanmış ve desteklenmiştir. Psikiyatride etik tartışması, hastalıkların tanımlanmasından tedavisine, tedaviyi reddetme ve istek dışı yatırılmadan kişisel özgürlük ve hasta hakları tartışmasına uzanan bir dizi karmaşık sorunları içermektedir. Tıp etiğinin temel ilkeleri olan, yararlılık/zarar vermeme ilkeleri, psikiyatri tarihi açısından da kilit kavramlardır. Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren devletin en önemli akıl hastanesi Toptaşı Bimarhanesi'dir. Ali Enver'in Toptaşı Bimarhanesi ile ilgili gözlemleri yalnızca kurumun içinde bulunduğu duruma değil aynı zamanda akıl hastalarına yönelik davranışlara ışık tutmaktadır. Bu yazı, biyoetiğin temel ilkelerine referansla psikiyatri etiğine ondokuzuncu yüzyıldan bir vaka eşliğinde tarihsel bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmada, akıl hastalarına davranış açısından zamanla değişen ve değişmeyen pratikler gösterilirken, bazı ilkelerin de ilksel oluşum çabaları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, profesyonel; tarih, 19. yüzyıl

ABSTRACT This study aims to discuss the basic principles of medical and psychiatric ethics and especially the attitudes of health staff to the mentally ill people. The main source is the petition written by Ali Enver who was confined to Toptaşı Lunatic Asylum in 1891. This petition and other archival materials were obtained from Prime Ministry Ottoman Archive. Data was extended by searching relevant books and articles. First the case is summarised and then analysed. The analysis is verified and supported with other informations and documents from this period. The discussion of ethics in psychiatry includes complex problematics and ethical dilemmas that ranges from the definition of mental illness, diagnosis to treatment, acknowledgement and rejection of treatment to individual freedom and patients' rights. As the basic principles of medical ethics, beneficence and non-maleficence are also key concepts for the history of psychiatry. From the last quarter of the nineteenth century the most important mental hospital is Toptaşı Bimarhanesi (Lunatic Asylum). Observations of Ali Enver related with Toptaşı Lunatic Asylum not only contributes to enlighten the situation of asylum but also the attitudes towards mentally ill people at that time. Giving references to the basic principles of bioethic this paper try to present a historical approach to ethics in psychiatry using a case from nineteenth century. This study discuss the varying and firm attitudes towards mentally ill patients during the time when some primary principles occurred.

Key Words: Ethics, professional; history, 19th century

beraberinde getirmektedir. Günümüz psikiyatrisinin üzerinde yükseldiği tarihsel zeminin yalnızca son iki yüzyıllık kesitine bakıldığında, tımarhanelerin birer cezaevi olarak kullanılmasından siyasi amaçlarla kötüye kullanımına, zincirleme, tecrit ve tespit biçimlerinden lökotomi, lobotomi v.b. gibi korkunç müdahale, muamele ve istismarlarla dolu olduğunu görmekteyiz. Öte yandan aynı tarihsel zeminde yer alan toplumlar ve bireylerin akıl hastalığını algılama ve akıl hastalarına yaklaşım biçimlerindeki değişen ve değişmeyenleri de dikkate almak zorundayız.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Ondokuzuncu yüzyılda kurumsal psikiyatri denince akla gelen mekânlar tımarhaneler ya da akıl hastaneleridir. Modern psikiyatrinin kurumsal temellerinin atıldığı ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti'nde en önemli akıl hastanesi Süleymaniye Bimarhanesi'dir. Süleymaniye Bimarhanesi'ndeki hastaların 1873 yılı Kasım ayında taşınmasıyla hizmet vermeye başlayıp 1927 yılına kadar ayakta kalan Toptaşı Bimarhanesi ise kurumsal süreklilik ve dönüşümü ile Türkiye'de psikiyatrinin esas taşıyıcı ve belirleyicisi olan kurumdur. Ele alacağımız vaka ve tartışacağımız tespitler de Toptaşı Bimarhanesi'nin yüzyıl sonuna doğru, 1890'lı yıllarından belirlenmeler olacaktır. Maalesef ülkemizde psikiyatri etiğinin tarihsel arka planı ile tartışıldığı, kurumsal ve yasal düzlemdeki değişim ve dönüşümlerin takip edilebildiği bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu makale ile söz konusu tartışmaya somut bir vaka üzerinden bir giriş yapmak amaçlanmaktadır.

BULGULAR

MÜFETTİŞ ALİ ENVER EFENDİ

Ali Enver'in Toptaşı Bimarhanesi hakkında yazdıklarına ve tartışmaya geçmeden önce, arka planın anlaşılması açısından öncelikle kısa yaşam öyküsü ve bimarhaneye konulmasını özetleyelim. 1849-50 Dağıstan doğumlu Ali Enver, tahsiline devam etmek amacıyla 20 yaşında İstanbul'a göç eder ve Dârülmualimîn'den mezun olarak İstanbul içerisinde çeşitli yerlerde öğretmenlik yapar.

Bir süre sonra Maarif müfettişi olarak tayin edilen Ali Enver, müfettişlik görevinde bulunduğu müddetçe okullarda gördüğü yolsuzlukları Maarif Nezaretine bildirmiş ve kendi ifadesiyle "teftişlerinden rahatsız olan bazı okul müdürleri ve Maarif Nezaretine memurları" kendisini bu görevden uzaklaştırmak istemiştir.^{6,7} Görevden uzaklaştırılması için yapılan girişimlerin sonuçsuz kalması ve açılan bir davadan da beraat etmesi üzerine, yine kendi ifadesiyle hasımları bu defa şuurunun yerinde olmadığına dair bir evrak düzenleyerek Zaptiye aracılığıyla bimarhaneye kapatılmasını sağlamıştır.⁶

Maarif Müfettişi Ali Enver, 15 Mayıs-23 Temmuz 1307 (27 Mayıs - 4 Ağustos 1891) tarihleri arasında⁸ iki aydan uzun süre Toptaşı Bimarhanesi'nde kaldıktan sonra tahliye olmuş ve ardından eski görevine iade edilmesi için mücadele etmeye başlamıştır. Şura-yı Devlet, eski görevine dönmek için defalarca müracaatta bulunan Ali Enver'in istihdamına engel bir durumunun olmadığını belirterek ya eski görevine ya da ona denk bir memuriyete tayinini istemişse de müfettişlik görevine iade edilmemiştir.⁹

Belgelerden, bimarhaneden çıktıktan sonra Dârülmualimîn ile Mahmudiye Rüşdiye Mektebi'nde Coğrafya muallimliğine devam ettiğini öğrendüğümüz¹⁰ Ali Enver, bir süre sonra muallimlikten de "adem-i iktidarına ve talebenin kendisinden katıyen istifade edememiş olmasına nazaran" uzaklaştırılmıştır.¹¹ Ali Enver'in, "vazifesi haricindeki işleri terk ile ıslah-ı hal etmek şartıyla" Maarif bünyesinde başka bir görevde istihdam edilmesi istenmişse de ilerleyen yıllarda herhangi bir memuriyette bulunduğu dair bir belgeye rastlayamadık.¹²

Hakkındaki tüm yazışma ve belgeleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Ali Enver kendisini hasımlarının girişimleri sonucu "mağdur" edilmiş bir kişi olarak; çalıştığı kurumdakiler ise Ali Enver'i "başkalarının işlerine karışan" ve bu yüzden de "davranışlarını değiştirmesi gereken" bir kişi ya da dolaylı yoldan da olsa "bir akıl hastası" olarak görmüştür. Hakkında "akıl hastası" olduğuna dair bir rapordan bahsedilmeyen ve bimarhaneden çıktıktan sonra da yaklaşık on yıl boyunca memuriyete devam eden Ali Enver'i bu yazı çerçevesinde

önemli kılan ise bimarhanede gördüklerini kaleme aldığı yazısıdır. Fakat yazıya geçmeden önce Ali Enver'in bimarhaneye konulma süreci hakkında dönemin yasal çerçevesini de değerlendirmek gerekir.

1876 BİMARHANELER NİZAMNAMESİ'NDE HASTA YATIŞI

Ali Enver'in bimarhaneye isteği dışında gönderildiği, ilgili arşiv belgelerinden açıkça görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde akıl hastalarının bimarhaneye giriş ve çıkışlarını ve bimarhane idaresinin esaslarını belirleyen ilk kanun, 1876 Bimarhaneler Nizamnamesi'dir.¹³ Bu nizamname, büyük ölçüde Fransa'daki 30 Haziran 1838 tarihli Akıl Hastalarıyla İlgili Kanun'un çevirisidir.

Bimarhaneler Nizamnamesi'nin dördüncü maddesi, hastaların bimârhânelere kabulü ile ilgili kurallar ve resmi yazışmaları düzenlemektedir. Altı alt maddeden oluşan bu kurallara göre; devlete ait ya da özel bimarhaneler, resmi belge olmadıkça mecnun kabul edemeyecek, bimarhaneye konulması istenilen kişi ile bunu talep eden kişinin ismi, ünvanı, işi, memleketi, ikametgâhı açıkça belirtilecek, istek sahibinin mecnun ile ilişkisinin derecesi açıklanacaktır. Bimarhaneye konulmayla ilgili talebi içeren dilekçe, İstanbul'da Zabtiye Nezareti'ne, taşralarda ise mahalli hükümete verilecek, gereği yapılmadan önce hem dilekçeyi veren hem de bimarhaneye kabulü istenilen kişi araştırılacak ve her iki tarafın oturmakta olduğu mahallenin imam ve muhtarı tarafından mühürlenmiş bir kıta ilmuhaber alınacaktır. Ayrıca bimârhâneye konulması istenen kişinin şuur derecesini beyan eden bir kıta tabip şehâdetnâmesi de gerekmektedir. Fakat bimârhâne müdürleri acil durumlarda tabip şehâdetnâmesi olmaksızın mecnûnu kabul etmeye yetkilidir; ancak bu durumda mecnûnu bimârhâneye getirenler kendilerini müdüre tanıtarak yeterli bilgileri verecek ve istenilen bilgileri bimârhânedeki iken yazıp imzalayacaktır.¹³

Ali Enver'in kendi ya da ailesinin isteği ile yatırıldığına dair bir belgeye rastlayamadığımız gibi kendisi hakkında akıl hastalığı bulunduğu dair bir raporun varlığından da söz edilmemektedir. Nizamnamenin on ikinci maddesinde, "zararlı davra-

nışları olduğu düşünülen kişiler" in bimârhâneye konulmasının zâbita tarafından yerine getirileceği belirtilmektedir. Ancak buna dair verilen emirlerde, bimârhâneye konulacak kişinin cinnet halini beyan ile yetinilmeyerek Tıbbiye Nezareti'nden verilecek örneklere uygun olarak yakalanmasını/alıkonulmasını gerektiren hal ve davranışları ve diğer gerekli açıklamalar yer alacaktır.¹³ Bu madde ile Zabita'nın toplumsal alanda, zararlı davranış gösterdiği düşünülen her kişiyi ya da akıl hastasını bimarhaneye koyması ve bu yetkiyi kötüye kullanımı sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca nizamnamenin son maddesinde, bir kişinin sebepsiz yere bimarhaneye konulması durumunda, bimarhane müdürünün cezalandırılacağı belirtilmektedir: Bir kişi şuuruz olmadığı halde dini mezhebini değiştirmeye ya da ailesinin kabul etmediği bir kişi ile evliliğe karşı çıkması ve bu gibi sebeplerden dolayı baskı için akrabası veya diğerleri tarafından cinnet iftirasıyla sebepsiz yere bimârhâneye girişine müdürler cesaret eder ise haklarında kanunen ceza düzenlenecektir.¹³

Akıl sağlığı ile ilgili dünyadaki yasaların ortak bir noktası, hastaneye girişin üç şekilde mümkün olacağını belirtmeleridir: ya kendi isteği, ya ailesinin isteği ya da devletin emriyle. Ali Enver vaka-sında, bimarhaneye sevk Zabita tarafından gerçekleştirilmekle beraber, zabıtanın bu işi gerçekleştirmesini emreden kişi ya da kurumsal otoritenin kim olduğu bilinmemektedir. Adli bir davaya binaen gönderilmiş olduğuna dair bir bilgi de mevcut değildir. Büyük olasılıkla Ali Enver, kendisi hakkında akıl sağlığının yerinde olmadığı iddiasını içeren bir başvuru üzerine, Zabita tarafından bimarhaneye sevk olunmuştur; fakat gerek Zabtiye gerekse Maarif Nezareti'ne ait belgeler temel alınacak olduğunda, bu sürecin nizamnamede öngörülen yazılı usul çerçevesinde gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır. Bu ise bimarhaneye konulmanın bürokratik mekanizma içerisinde "şifâhen" ya da "sözlü bir bildirim" ile gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Unutulmamalıdır ki, Bimarhaneler Nizamnamesi diğer alanlardaki pek çok benzer nizamnameler gibi pratikte işlerin nasıl yürüdüğüne değil "ideal" olan çerçevenin yazılı hale getirilerek yasallaştırılmış belgesidir.

BİMARHANE'DE GÜNDELİK HAYAT VE AKIL HASTALARINA DAVRANIŞ

Ali Enver, bimarhaneden çıktuktan iki yıl sonra, 25 Eylül 1893 tarihli bir yazı ile bimarhanede tanık olduğu durumları sadarete bildirmiştir.¹⁴ Ali Enver'in bimarhanede yaşadıklarını iki yıl sonra yazmasının, gündeme getirmesinin nedeni o sırada İstanbul'da hüküm sürmekte olan kolera salgınıdır.

1893 yazının sonunda İstanbul'da başlayan kolera salgınının merkezlerinden biri de Toptaşı Bimarhanesi'di. İlk olarak, Lala Ferhat Ağa adındaki akıl hastasında tespit edilen kolera hızla diğer hastalar arasında yayılarak 29 Ağustos-2 Ekim 1893 arasındaki kısa süre içerisinde, bimarhanede 107 kişinin koleraya yakalanması ve 86'sının hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştı.^{15,16} Yani Ali Enver, söz konusu şikâyet yazısını kolera salgınının en yoğun olarak tartışıldığı 1893 yılı Eylül ayında kaleme almıştır. Zaten ilk yazısının girişinde bunu belirterek, kolera nedeniyle gündeme gelen bimarhanenin kötü sağlık koşullarını gazetelerden okuduğunu ve kendisinin de akıl sağlığı yerinde olduğu halde iki ay kadar bimarhanede kaldığından "hakkate hizmet" etmesi niyetiyle bizzat şahit olduğu durumları kaleme aldığı belirtmektedir.¹⁴ Toptaşı Bimarhanesi'nde kolera salgını çıkmış olmasına ve çok kişinin ölmesine şaşırılmamak gerektiğini belirten Ali Enver, buna neden olan zemini açıklamaya çalışırken aynı zamanda bimarhanenin iç dünyasına ve hastalara karşı davranış biçimlerine ışık tutmuştur.¹⁷

Bahçe ve yeşillik gibi ferahlatıcı şeylerden tamamen uzak, sokaklara bakılmaması için pencere-leri adam boyundan yüksek olan bimarhanede, zavallı delilerin dört duvar içinde kafeste oturan kuşlar gibi kasvetli bir yerde vakit geçirdiklerini yazan Ali Enver, "böyle bir yerde deliler şifayâb olmak şöyle dursun akıllılar bile bir müddet orada kalacak olsa mutlaka çıldırırlar" demektedir.¹⁴

Ali Enver'in 12 madde halinde sıraladığı gözlemlerinin önemli bir kısmını hademelerin davranışları oluşturmaktadır. Koşu-şların ve yatakların temizliğinden sorumlu olan hademeler, bu işleri kendileri yapmayıp delilere yaptırmaktadır. Deli-

lerin en küçük kusurları görüldüğünde hademeler, onlara asla merhamet etmeyerek, her türlü acımasız davranışı reva görmekte ve arayan soran olmadığı için, bu yüzden ölümler de meydana gelmektedir. Velileri tarafından getirilip lüzum görüldükçe kendilerine verilmek üzere hademelerden birine emanet edilen ya da bizzat kendilerine teslim edilen para ve tütün gibi şeyleri hademeler insaflarına göre gizlediğinden sahiplerinin eline pek az şey geçer. Deliler hademe vasıtasıyla çarşıdan bir şey alıracak olsalar, onları soymaya alışmış olan bu "gaddarlar", ısmarlanan şeyleri birkaç kat pahalıya getirir ve getirdikleri ise çoğunlukla ham ve çürük meyve ile diğer yiyeceklerden ibarettir. Hademe takımı faydalandıkları zengin ve güç sahibi delilerin iyileşmeleri halinde tabiplere ve velilerine yanlış bilgi vererek uzun süre bimarhanede kalmalarına çalışırlar.¹⁴

Delileri ayda bir kere hamama götürmeleri, yıkayıp traş etmeleri gereken hademeler, bu görevlerine asla dikkat etmez; her birinin başına birkaç tas su döküp çıkarırlar ve hepsini aynı ustura ile traş ettiklerinden delilerin arasında cilt hastalıkları ve diğer hastalıkların yayılmasına sebep olurlar. Delilere peştamal verilmesi adet olmadığından, parasıyla hademeden peştamal alamayanlar çıplak halde hamama girer, hademeler delilerin hakkı olan sabunların tamamını kendilerine vermeyip bunları çalarlar.¹⁴

Ali Enver'in üzerinde durduğu diğer bir konu da bimarhanedeki yiyecek ve içecek meselesidir. Kahve, çay ve yemiş gibi şeylerden mahrum olan delilerin her gün en adi cinsten bir miktar tütün ve sigara kâğıdı hakkı varsa da hademe tarafından sustimal edildiğinden biçareler ellerine bir gazete parçası geçse sigara kâğıdı yapmak için kullanır ve "verde buldukları ağaç yapraklarını ve kaba kâğıt parçalarını dürüp tütün yerine kullanırlar." Yemeğin en iyi tarafları memurlar ve hademelere ayrılır, delilerin yemeğinin pişirilmesine dahi dikkat edilmediğinden çoğu zaman yenmeyecek halde olur. Delilere yemek vermek için kullanılan bakır taslar kalaysız olup yıkanması ise bir kere sıcak suya daldırılıp çıkarılmaktan ibaret olduğundan "bunların içinde yemek yemek şöyle dursun insan onları görmekten bile istikrah eder".¹⁴

Çeşme başında tas ya da maşrapa gibi bir şey bulunmadığından ağızlarını musluğa dayayarak su içmeye mecbur kalan deliler, geceleri abdesthanenin karşısındaki kovalardan yalnız bir maşrapa ile hem su içer hem de onunla abdesthaneye giderler. Az çok kendilerine malik olanlar bunu yapamadıklarından, “*Hâlık-ı Teala'nın en mebzul halk ettiği sudan bile mahrum kalırlar.*” Bimarhane içindeki çeşmelerin suları yazın kuruduğu zamanlarda, sokaklardaki çeşme maslaklarında mecra delikleri kapatılarak biriktirilen pis ve kirli sular, birkaç yüz okka kapasiteli ağzı açık büyük fıçılara konularak hamallara mahsus sıırıklarla bimarhaneye nakledilip içindeki pislikler alenen görüldüğü halde kenarına bir maşrapa konarak delilere içirilir. Bunun farkına varıp dışarıdan su tedarik etmeye gücü yetmeyenler ise çaresiz susuz kalırlar. Bunların şikâyet ve feryatlarını kimse dinlemez; buraya hiç bir yerden müfettişin uğramaması ve “hademeden yetişme müdürün” dirayetsizliği nedeniyle biçare deliler “*birtakım cahil ve gaddar hademe ve gardiyanların her türlü mezalimine duçar olurlar.*”¹⁴

Ali Enver, yazısının sonunda, herkesten çok merhamete ihtiyacı olan bu zavallıların halinin, hamiyet ve insaniyet sahibi kişilerin kalbini yaralayacağını belirtmektedir.

ZARAR VERMEME: DAYAK, ZİNCİR VE GÖMLEK

Ali Enver'in, son derece ince bir gözlem yeteneğine sahip olduğunu, bir müfettiş hassasiyetiyle daha çok bir kurum olarak bimarhanedeki eksikliklere, yanlış ve kötü uygulamalara, çalışanların suistimallerine ve bunların sonuçlarına dikkat çektiğini, formel işleyişin dışında ve görünenin ardında gizlenen ayrıntılara yoğunlaştığını görmekteyiz. Yani Ali Enver'in yazısının esas muhatabı kötü yönetimin sorumlusu olarak gördüğü bimarhane idareci-leri ve çalışanlarıdır.¹⁷

Ali Enver, merhametsiz hademelerin delilere her türlü “muamelât-ı vahşiyâne”yi revâ gördüklerini yazmaktadır. Ölümle de sonuçlandığını söylediği bu acımasız davranışların neler olduğunu belirtmiyor ama bunun en hafifinden sille, sopa, dayak ya da daha ağır ve sert cezalandırmalar olduğunu tahmin edebiliriz. Ali Enver, yazıda belirt-

tiği durumların bimarhane idaresine bitişik ve “en uslu olanlara mahsus” olan birinci dairededeki gözlemlerine dayandığı belirtmekte ve diğer dairededeki zavallıların perişan durumlarının ise buna göre tasavvur edilebileceğini belirtmektedir.¹⁴

Ali Enver'in diğer ayrıntılı anlatımı göz önüne alındığında burada zincir usulünden bahsetmemesi önemli bir ayrıntıdır. Ondozyuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar, etrafına zarar verdiği düşünülen deliler, evlerde, tekkelerde ve darüşşifalarda el, ayak ya da boyunlarından zincirleniyordu. Osmanlı Devleti'nde “modern psikiyatrik uygulamaları başlatan kişi”¹⁸ olarak bilinen Dr. Louis [Luigi] Mongeri (1815-1882)'nin 1857 yılında başhekim olarak atandığı Süleymaniye Bimarhanesi'nde gerçekleştirmeye çalıştığı reformlardan birisi de zincir usulünü kaldırmasıydı.¹⁹ Gazeteci Ritti, Mongeri'yi “bimarhanedeki zincirleri ve dayağı kaldırdığı için” çağdaşı ünlü Fransız psikiyatrist Philippe Pinel'e benzeterek “Türklerin Pinel'i” [Pinel de la Turquie] olarak tanımlamıştı.²⁰

Ali Enver'in 1891 yılında Toptaşı Bimarhanesi'nde gördüklerini yazdığı metinde zincirden bahsetmemesi manidar olmakla birlikte görmemiş olmadığına ya da bimarhanede zincirlenmiş delilerin olmadığına dair bir sonuç çıkarmamıza elbette ki tek başına yeterli bir kanıt değildir. Fakat tersi bir durumu yani Toptaşı Bimarhanesi'nde zincir usulünün terk edildiğini (ancak taşralar da bir süre daha devam ettiğini) gösteren arşiv belgeleri bulunmaktadır. 1894 yılında Edirne Bimarhanesi'nde delilerin boyunlarına zincir takılmakta olduğunun bildirilmesi üzerine, bir irade yayınlanarak “*kadimen cari olan işbu usulün terakkiyat-ı fenniye ile sabit olan mazarratı cihetiyle ahîren terk edilerek zamanımızda mecanin için gömlek kullanılmakta olduğundan ve terakkiyat-ı hazıraya karşı taşrada bulunan bimarhanelerde el-haletü hâzihî zincir istimali bâdi-i teessüf bulunduğundan bunun men'iyile her yerde gömlek istimali*” istenmektedir.²¹ Yani eskiden geçerli olan fakat zararları nedeniyle sonradan terk edilen zincir usulünün yerine artık deli/tespit gömleğinin kullanılması gerektiği net bir şekilde belirtilmektedir. Fakat Edirne Bimarhanesi'nde yirminci yüzyılın başlarında da delilerin zincire vurulduğunu görmekteyiz.²²

YARARLILIK VE ADALET/ŞEFKAT VE MERHAMET: DAVRANIŞ ETİĞİ OLUŞTURMA ÇABALARI

Luigi Mongeri, Süleymaniye Bimarhanesi'ni ilk ziyaretinde, duvarlara zincirlenen delilerin sefalet içerisinde, kötü muamele ve ilgisizliğe terk edilmiş hallerine şahit olduğunu belirtmektedir.²³ Mongeri, yine bu yıllarda İstanbul'daki diğer bimarhaneleri de inceleme fırsatı bulmuş olmalı ki, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı'na sunulmak üzere kaleme aldığı dilekçesinde, bimarhaneleri "ıslah etmek" amacıyla göreve atanmak istemiştir. Dilekçesinde, bimarhanenin diğer hastanelere benzemediğini, buraya gelen erkek ve kadın delilerin hastalıkları nedeniyle doğruyu yanlış fark edemedikleri için adeta birer çocuk gibi olduklarını, bu nedenle de delilere elden geldiğince yardım etmenin bir insanlık vazifesi olduğunu özellikle vurgulamıştır.²⁴ Süleymaniye Bimarhanesi'nin son ve Toptaşı Bimarhanesi'nin ilk başhekimisi ve psikiyatri tarihinin öncü ismi Mongeri'nin yukardaki satırları yazmasından yaklaşık yarım asır sonra, psikiyatri tarihinin diğer öncü ismi Mazhar Osman akıl hastalarına dair benzer tanımlamaları kullanmaktadır. Sonradan Toptaşı Bimarhanesi'nin başhekimisi olan ve Mongeri gibi bimarhaneyi kapatarak hastaları bu defa Toptaşı'ndan Bakırköy'e taşıyacak olan Mazhar Osman, 1914 tarihli *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nasâyih* isimli kitapçığının girişinde şu satırları yazmaktadır:

*"Mecanin de hastadır. Her hasta gibi şefkat ve muavenete muhtaçtır. Hususen akıl gibi en kıymetli bir varını kaybettiğinden daha fazla merhamete, daha müstesna bir takayyüde ve ihtimama layıktırlar. Mecnun bir mariz olmak itibariyle hasta insanlara gösterilmesi icab eden her nevi ihtimam ve müdâvâtdan mahrum edilmemelidir."*²⁵

Mazhar Osman, bimarhane idarecileri ve hekimleri için bir çeşit el kitabı olmasını arzu ederek hazırladığı kitapçığın, "Hastabakıcılar ve Hizmetçiler" başlıklı bölümünde, bimarhane hekiminin öncelikle kendisine bu alanda yardımcı olacak hasta bakıcıları yetiştirmesi gerektiğini belirtir:

"Evvela onlara hasta için şefkat ve merhamet lazım olduğunu lisanıyla ve hareketiyle telkin etmeli ve her vesile ile bu telkini tekrarlamalıdır.

*Hiçbir vesile ile hastaya bed muamele etmelerine ve hastaların yekdiğerine taarruzuna lakayt kalmalarına katiyen mani olmalıdır."*²⁵

Mazhar Osman, hastabakıcıların her gün hastaneyi baştan aşağıya yıkayıp silmeleri, çamaşır ve yatak çarşaflarını en az beş günde bir değiştirip, gündüzleri yatakhaneleri havalandırmaları, abdesthaneleri temiz tutma ve hastaların her türden temizliğine dikkat etmeleri gerektiğini belirttiğinden sonra da esas işin bu konuda hekime düştüğünü, hekimlerin bu işlerde hastabakıcıları terbiye edip, "intizam ve vazife"ye alıştırmaları gerektiğini belirtmektedir. Dikkat çektiği bir nokta da, çoğunlukla hastane ve tımarhanelerde hastabakıcı ve hademelerin kendi istihkakları adı altında hastaneden yiyecek götürmeleridir; hastaların zararına suiistimallere meydan vereceğinden bunun önüne geçmek için "hademenin maaşını birkaç kuruş fazla vermek" daha uygun olacaktır.²⁵

Dönemin Toptaşı Bimarhanesi hekimlerinden ve 1925 yılında Manisa [Saruhan] Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi'nin sertabibi olan Ali Muhlis, *Akıl Hastaları, Bimarhaneler, Hasta Bakıcıları* isimli kitabında, tıpkı Mazhar Osman gibi akıl hastalarına karşı belli bir davranış etiğinin oluşturulmasına yönelik bazı kuralların getirilmesini önermektedir. Hastabakıcıların, hastalar ile hekimlerden daha çok ve birebir temas halinde olduklarını göz önüne alarak esas meselenin hastalara layıkıyla bakacak hastabakıcılar bulmak olduğunu belirtmektedir. Hastabakıcılar, hastaların şikayetlerini kendi arzu ve hesaplarına göre değiştirebilir, hastanın tehlikeli gibi görünen bazı hallerini ifade ederek hekimin hastayı bağlaması gerektiğine ikna edebilir ve eğer hekim hastanın durumunun bağlanmasını gerektirmediğini belirtir ise bu defa da kendilerini haklı çıkarmak için hastanın bazı tehlikeleri hallere girişmesini sağlayabilirler.²⁶ Mazhar Osman'a göre hastabakıcılar "20-45 yaş arası, ahlakı düzgün, mutedil mizaçlı ve dinç olmalı"dır;²⁵ Ali Muhlis'e göre de benzer biçimde hastabakıcılar "20-40 yaş arasında, okuma yazma bilen, suçla karşılaşmamış" kişiler arasından seçilmelidir.²⁶

İkinci Meşrutiyet'in ardından bir yandan Toptaşı Bimarhanesi'nin ıslahına girilirken diğer yan-

dan da ideal bir akıl hastanesinin nasıl olması gerektiği tartışması yaşanmaktaydı. Mazhar Osman gibi dönemin diğer “akliye ve asabiye mütehasşis-ları” da yazılarıyla bu tartışmada yer almaktaydı. İdeal bir akıl hastanesine sahip olmaktan daha önemlisi akıl hastalarına bakış ve davranış açısından bir zihniyet değişimine sahip olmaktı. Bu alanda köklü bir zihniyet değişimini savunan Salih Nabi, 1911 yılında, medeni ülkelerdeki akıl hastalarına bakış ve psikiyatrinin durumu ile bizdeki hâlihazırdaki durumu şu tespitlerle karşılaştırmaktadır:

*“Hemen bir asırdan beri bu gibi beşeriyet-i marizenin memalik-i muhtelif-i mütemddinede mazhar olduğu lütuf ve atıfet-i tibbiyeden hastalarımız bir parçacık olsun nasibdar değildir. Tababet-i ruhiye ve akliye bütün kuvvet ve mekinetile terakki yollarını pek iri adımlarken, biz hala darüşşifalarımızda tedavi değil, avutmakla vakit geçiriyor ve güllabilerin harekât-ı keyfiye ve müstebidelerine onları esir edib bırakıyoruz.”*²⁷

İkinci Meşrutiyet sonrası kaleme alınan yazılarda, Ali Enver’in yukarıda alıntılanmış şikâyetlerinin tamamının farklı biçimlerde karşımıza çıktığını ve dönemin Avrupa akıl hastanelerine benzer bazı pratiklerin yerleştirilmesinin gerektiğine yönelik görüş ve tavsiyelerin yapıldığını görmekteyiz. Bu metinlerde akıl hastanesinin idaresi, hekimlerin vazifesi kadar hastabakıcı ve hademelerin akıl hastalarına nasıl davranması gerektiği de ayrıntılı olarak yer almıştır. İkinci Meşrutiyet sonrası reform çabalarının yasal anlamda karşılığı olarak düşünebileceğimiz, 1 Kânunıevvel 1329 [14 Aralık 1913] tarihli, “Bimârâne ve Müşâhadehâne Talimât-nâmesi”nde, bimarhane çalışanlarının görevleri ayrıntılı şekilde tanımlanmıştır.¹³ “Hademenin Vazifesi” başlığı altında yer alan 37. maddeye göre, hademeler, sorumlu oldukları daireleri “daima taharet ve nezafet üzere bulunduracak, yatakları tanzim edip pencere ve kapıları açıp havalandıracak, hasta çamaşırlarını zamanında değiştirecek” “mecaninin ellerini yıkayacak ve tırnaklarını kesip saçlarını tarayacak” tır. Hademelerle ilgili bölümde ayrıca “Hademe bahşîş namıyla mecaninden ve hastalarını ziyarete gelenlerden hiçbir şey alamaz.” ifadesi de yer almaktadır.¹³ “Hamamcı-

larla Berberlerin Vazifesi” bölümünde, ustura ile makasları daima temiz bulunduracakları, normal şartlarda mecaninin iki haftada bir defa yıkanılacağı; “Aşçıların Vazifesi” bölümünde aşçıların temizliğe dikkat edecekleri ve “kapların kalay ve temizliğinden” sorumlu oldukları belirtilmektedir.¹³

Yukarıda Ali Enver’in yazısında öne çıkan noktalar ekseninde alıntılanmış Türkiye psikiyatrisinin bu önemli metinlerinin ortak noktalarından birisi, akıl hastalarına muamele konusunda bir zihniyet değişimini işaret eden tespit ve söylemlere sahip olmasıdır. Söylemin temel noktaları, “akıl hastaları diğer hastalar gibidir” “diğer hastalardan daha çok ilgi ve yardıma muhtaçtır” “akıl hastalarına yardım etmek bir insanlık vazifesidir” “akıl hastalarına bed muamaleden uzak durmalı, şefkat ve merhamet ile yaklaşılmalıdır” şeklinde özetlenebilir. Yine bu metinlerde, diğer hastalar gibi akıl hastalarına da öncelikle zarar verilmemesi, hastanın yararına sonuçlanacak temel bakım ve tedavisinin sağlanması ve bu süreçte sıyrılsal ve diğer ayrımlar yapılmaksızın adil biçimde hizmet edilmesi gerektiği gibi günümüz biyoetik ve psikiyatri etiğinin temel ilke ve kurallarının söylemsel düzeyde ilk defa yer aldığı görülmektedir.

SONUÇ

Psikiyatri etiğine yönelik güncel tartışmalar, hak ve özgürlüklerden hukuki ve sosyal boyuta, biyoetik ilke ve uygulamalardan araştırma ve tedavi etiğine birçok tartışmalı alanı içermektedir. Ortak ve bağlayıcı bir psikiyatri etiğinin var olup olmadığı kendi başına bir tartışma konusu olmakla birlikte psikiyatride devam eden etik tartışmaların her birinin belirli bir tarihsel, kültürel ve mekânsal bağlamda ortaya çıktıkları ve karşılıklı etkileşim, değişim ve dönüşümleri içeren bir dinamiğe sahip oldukları unutulmamalıdır. Farklı dinsel ve ahlaki inanış ve kültürlere rağmen yalnızca bir insan bilinci, bir sorumluluk duygusu ve bir ahlaki yükümlülüğün varlığından bahsedilebilir; neyin iyi ya da kötü olduğu ve neyin suçlanması neyin takdir edilmesi gerektiği üzerinde tüm kültürlerde geçerli bazı anlaşmalar da ortaya çıkabilir.²⁸ Biyoetiğin temel ilkelerine referansla psikiyatri eti-

ğine ondokuzuncu yüzyıldan bir vaka eşliğinde tarihsel bir yaklaşım ortaya koymaya çalışan bu yazıda, akıl hastalarına davranış açısından zamanla değişen ve değişmeyen pratikler gösterilirken, bazı ilkelerin de ilksel oluşum çabalarına değinildi.

Psikiyatri etiği kadar etik eğitiminin nasıl olması gerektiği konusunda da ile çeşitli görüşler vardır; bunlardan biri etiğin öğretilemez olduğu ve dikkatin, ahlaklı insanların seçilmesine odaklanması gerektiğidir. Elbette ki dersler bir başına ahlaki vicdan ve erdemi oluşturmaya da, en azından etik ko-

nusunda temel bir altyapı ve duyarlılığın oluşumunu sağlayabilir. Bu makale, bize sadece psikiyatristlerin ya da akli hastanesi çalışanlarının güncel vaka analizleri eşliğinde psikiyatride etik ya da psikiyatri etiği eğitimi alabilmelerinin yanı sıra ve belki daha etkili bir yöntem olarak, söz konusu kişilerin psikiyatri tarihi içerisinde seçilmiş vakalarla bugüne dair sonuçlar üretmeyi ve etiğin tarihsel temellerini yoklamalarının felsefi açıdan da onları mesleklerinde daha kapsayıcı ve dikkatli olmaları konusunda katkıda bulunacağını göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Topçu S. İnsan ve Psikiyatri, Ankara: Phoenix Yayınevi; 2010, p. 24.
2. Szasz T. The Myth of Mental Illness: Foundation of a Theory of Personal Conduct, New York: Harper and Row, 1974.
3. Fulford KWM, Thornton T, Graham G. Oxford Textbook of Philosophy and Psychiatry, Oxford: Oxford University Press; 2006. p.478.
4. Lubit R.H, Ladds B, Eth S. "Psikiyatride Etik", (Öncü F. Canbek Ö.) In: Sadock B.J, Virginia A. Sadock, eds. Kaplan&Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry, IV, Ankara: Güneş Kitabevi; 2007; p.3989-95.
5. Bloch S, Gren SA. An ethical framework for psychiatry. Br J Psychiatry 2006;188: 7-12.
6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA].Y.PRK.ZB 11/116, 1310 [1893].
7. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. ŞD. 216/13, 31 Mayıs 1315 [12 Haziran 1899].
8. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. Y.PRK. BŞK 23/113, 27 Ra 1309 [31 Ekim 1891].
9. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. BEO 61/4572, 9 S. 1310 [2 Eylül 1892].
10. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. MF. MKT 414/21, 19 R 1316 [6 Eylül 1898].
11. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. MF. MKT 456/52 19 Mayıs 317 [1 Haziran 1901].
12. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. MF. MKT 716/45, 6 R 1321 [2 Temmuz 1903].
13. Ergin O.N. Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Cilt 6, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı No.21,1995. p.3373-7; 3393-4.
14. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA].A.MKT. MHM. 591/5 Lef 57, 13 Eylül 1309 [25 Eylül 1893] BOA. Y.PRK.SH. 5/39 (1312).
15. Yıldırım N. 1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri. Tarih ve Toplum 1996;149:51-4.
16. Ayar M. Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895). İstanbul: Kitabevi; 2007. p.172-3.
17. Artvinli F. Ali Enver'in Toptaşı Bimarhanesi Gözlemleri. Toplumsal Tarih 2010;194:66-73.
18. Erkoç Ş. Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Psikiyatri Kurumları. İstanbul Dergisi 2004; 48: 76-9.
19. Erkoç Ş. Artvinli F. Osmanlı Devleti'nde Modern Psikiyatrinin Öncüsü: Dr. Luigi Mongeri. Hayat Sağlık 2011;4:58-61.
20. Uzman MO. Tababeti Ruhiye, I. İstanbul: Kader Basımevi; 1941. p. 78.
21. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA].HUS. 1312 S 7/35, 7 S 1312 [10 Ağustos 1894].
22. Gökçe N. 19. Yüzyılın Sonlarında, Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın Durumu. Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2002;10(1):26-33.
23. Castro A. Biographie du feu le Dr.Mongeri, Gazette Médicale D'orient 1883;10;155-6.
24. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA İ.DH. 341/22460.
25. [Uzman] MO. Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nasâyah, Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve şürekası, 1330 [1914]: p.3-18.
26. Muhlis A. Akıl Hastaları Bimarhaneler Hasta Bakıcıları, Manisa: Cemil Efendi Matbaası: 1341 [1925];p. 14-29.
27. Etker Ş. Dr. Zığardelakizade Salih Nabi: Psikiyatri ve Müzik, Osmanlı Araştırmaları 2009;2:141.
28. Okasha A, Florez JA, Sartorius N. Ethics Culture and Psychiatry International Perspectives, Washington DC: American Psychiatric Press, 2005: p. xii.